

A dantei Paradicsom hatása Vitéz János esztergomi Studiolójának freskódíszére

Dante Alighieri, a nagy műveltségű itáliai keresztény gondolkodó, aki összeköti a XIII. és XIV. század Itáliájának szellemi világát az ébredő reneszánszsal, akinek irodalmi példaképe az Augustus-kori jeles római költő, Vergilius és főműve, az *Aeneis*, nagy példakép volt a XV. század humanista tudósainak, így Mátyás király tudós kancellárjának, Vitéz Jánosnak, Magyarország primásának is. Őt az itáliai humanisták *Lux Pannoniaenak* nevezték. Dante az igaz firenzei hazafi, államférfi, aki Vergilius segítségét kéri, hogy kiszabaduljon politikai kudarcainak sűrű sötét erdejéből, kora cselszövéseinek sátáni hálójából. Az élete értelmét, a helyes utat kereső nagy útra ifjúkori szerelme, a már Isten örök boldogságában élő Beatrice küldi hozzá Vergiliust, hogy tisztánlátásra, életbölcseltre tanítsa. Ő lesz társa a Paradicsom bejáratáig, ahol Beatrice veszi át a költő vezetését, hogy elkísérje az élet forrásához, Istenhez. Feltárul előtte Isten csodálatos világa, az idő és tér nélküli határtalan boldogság hazája. Itt, az angyalok, szentek között személyes ismerősre, jó baráttra is talál: a fiatalon meghalt Anjou Károly hercegre (1271–1296), *Magyarország címzetes királyára*. Dante örömmel pillantja meg, és tisztelettel köszönti őt. Martell Károly, Magyarországi Mária, V. István király lánya és II. Anjou Károly nápolyi király trónörököse örömmel fogadja a hódolatot.

A *Paradicsom* XIX. énekében pedig ezt olvassuk (142–143):

*Oh, boldog Magyarország! csak ne hagyja
magát félrevezetni már –
(Babits Mihály fordítása)*

– vagyis Dante nagy bizalommal ad útmutatást hazánknak a jövőre nézve. Ez az a részlete az *Isteni Színjátéknak*, amelyért, immár 700 éve, a magyar ember magáénak érzi a Sommo Poétát és főművét. Természetes volt tehát, hogy a 15. századi politikai életünk és a Zsigmond királyt követő súlyos évtizedek vezéregyénisége, Vitéz János érsek is igen közel érezte magához Dantét. Ő is erőt merített Dante rendíthetetlen akaraterejéből, hitéből, amellyel mindent elkövetett, hogy hazánkat segítse a boldogság forrásához, Istenhez eljutni. Erre irányult politikai és kulturális tevékenysége, ennek érdekében alapította az új magyar egyetemet, az *Academia Istropolitana*-t. Ezt a dantei szellemiséget kívánta átadni a jövő magyar nemzedékének. Vitéz János nagyváradi püspök, királyi kancellár 1465-ben, Dante születésének 200. évfordulóján Magyarország primása lett. Nagyváradról, ahol 20 éves püspöksége alatt Európa jeles humanista központját alakította ki – amelynek szellemiségébe Janus Pannonius

a *Búcsú Váradtól* című versével enged bepillantást –, Esztergomba, III. Béla király 12. századvégi palotájába költözött, ahol már épült a késő gótikus–reneszánsz palota. Történelmünk erős gyökereire építkezett, III. Béla királyra, a bizánci császár örökösének nevelt ifjúból lett magyar királyra, s a kor Európájának vezető szellemiségét kívánta itthon is felvirágoztatni.

Vitéz János érsek hagyománytisztelőt jelezte az a tény is, hogy az új egyetem megnyitását 1467-ben, az Anjou-kori első magyar egyetem 100. évfordulóján tartotta. Az Egyetem programját Dante költői üzenetére építette: az élet semmilyen tragikus, kilátástalan eseményei között sem szabad soha feladni a reményt! El kell jutnia minden embernek az egyéni és a közösségi életben egyaránt a boldogságra, amelyet az ókori sarkalatos erények: az *okosság*, a *mértékletesség*, az *erősség* és az *igazságosság* jelölnek ki, s amelyeket megkoronáz a keresztény vallás három isteni erénye: a *hit*, a *remény*, és a *szerelem*, melyek révén eljutunk Istenhez, az örök boldogságba. Valamennyi erény között a legfontosabb, a legnagyobb a szeretet, hirdeti Dante a katolikus egyház legfőbb tanítását, mert ez „mozgat Napot és minden csillagot”.

Vitéz János váradi püspök, Hunyadi János korábbi kormányzó jobbkeze, a török elleni hadjáratokban jelentős támogatója, aki nemcsak Mátyás királlyá választásában töltött be jelentős szerepet, hanem neki köszönhetjük, hogy 1464-ben hat évi szívós diplomáciai küzdelem eredményeképpen megszerezte és hatalmas összeggel kiváltotta III. Frigyes császártól a magyar királyi szentkoronát. Így vált lehetővé Mátyás király törvényes megkoronázása 1464-ben az akkori esztergomi érsek, Szécsi Dénes által. Kettejük közös kérésére a pápa Vitéz Jánost nevezte ki Magyarország primásává.

Mátyás király kancellárja tehát 1465-ben, éppen Dante születésének 200. évfordulóján vált az egész ország szellemi-vallási életének vezetőjévé. Bár egyelőre nincsenek a birtokunkban Vitéz érsek naplójegyzetei, de bízom benne, hogy a Vatikáni Levéltárban még megtalálhatók az 1464-ben pápai trónra lépett II. Pál pápa köszöntésére Rómába érkezett magyar küldöttség fogadására vonatkozó iratok. Ezt a királyi és érseki magyar küldöttséget 300 lovas vitéz élén az akkor már Itália-szerte ismert tudós humanista költő, Janus Pannonius pécsi püspök, Mátyás király diplomata főpapja vezette. Ekkor nyújtotta át Janus a pápának a Vitéz primás által összeállított egyetemalapítási kérelmet, valamint a szervezeti és működési szabályzat tervezetét. Ezekből a fontos iratokból jelenleg csak a legfontosabbat ismerjük, II. Pál pápa díszes oklevelét a Primási Levéltárban, amely közli a Pápa azonnali jóváhagyását. Ez az azonnali engedélyezés a „Legyen úgy, ahogy kérték” szöveggel egyértelműen igazolja, hogy a velencei Barbo-családból származó pápa már korábról jól ismerte a zágrábi egyházmegyéből származott magyar primást.

Vitéz érsek, aki az új, teljes jogú, bolognai mintára szervezett egyetem főkancellárja is lett, megkezdi a négy egyetemi kar oktatóinak szervezését, meghívását és kinevezését. Ezek az oktatók nem vendégtanárok voltak, hanem állandó feladatként, örömmel jöttek hazánkba. A tanárok kutatási helye Esztergom volt, míg az oktatást

Pozsonyban alakították ki, hogy a Bécs felé tartó diákok mielőbb értesüljenek a hazai egyetemről, ahol a színvonalas oktatás mellett hazafias erkölcsi nevelést is kapnak. Erről, az egyetem szellemiségét vizuálisan is megjelenítő programról szólt a falképekkel ékes tárgyaló-terem, a Studiolo kialakítása.

1. kép Esztergom, a négy sarkalatos erény allegóriája, falképek a Studiolóban, 1938, archív fotó.

A terem az esztergomi királyi, majd érseki palota III. Béla király-kori, 12. századi lakótornyának első emeletén, a *piano nobilén*, részben ma is látható. Ennek északi falán a 16–17. századi török háborúk pusztításai után is fennmaradt a négy sarkalatos erény perspektivikusan festett loggiában megjelenített reneszánsz allegóriája (1. kép). Ennek művészi ábrázolása – beható művészettörténeti vizsgálatok és Wierdl Zsuzsanna festő-restaurátor kutatásai alapján – *Botticelli* ecsetjére vall. Botticelli munkásságának első biztos évszámmal (1465–66) jelzett alkotását kell az esztergomi várpalota reneszánsz falképeiben látnunk. Ennek hírére kaphatta a megbízást 1470-ben Firenzében első ismert alkotására, a Városháza melletti *Mercanzia*, a Kereskedő céh székházának nagyterme számára az *Erő* allegóriát ábrázoló táblaképre. Ez a kép ma az Uffizi Képtárban látható. Ezt követően készíthette Botticelli – Piero Medici megbízására – a jól ismert allegorikus táblaképeket, a *Tavaszt* és a *Vénusz születését*, amelyek művészi formavilága teljesen azonos az esztergomi erényallegóriák művészi megjelenítésével (2. kép).

2. kép Esztergom, az Erősség-allegória arca és Botticelli Hóra-arca a Vénusz születése képből. Fotó: Wierdl Zsuzsanna.

Dante főműve, a *Commedia*, a költő 1321. évi halála után gyorsan terjedt kéziratos másolatokban, serkentve a humanista gondolkodást. Ezek egyik legkorábbi és festészeti ábrázolásokkal leggazdagabban kísért kódexét az ELTE Egyetemi Könyvtár őrzi (Cod. Ital 1.). Ez a 14. század első felére datált pompás kódex velencei dialektusban íródott, a feltevésünk szerint azért, mert I. Anjou Károly magyar király számára készítette a velencei Signoria, hogy ajándékukkal megnyerjék az új magyar király kegyét, akinek trónra jutását hosszú éveken át megakadályozták. Vele szemben 1290-ben a Velencében nevelkedett III. András királyt támogatták. A kódex képi díszítése, a miniatúrák képsora, a 94 művészi kompozíció ellenére is, befejezetlen. Mátyás király könyvtárának kódexeivel kerülhetett 1541-ben a Budát elfoglaló török sereg kezére, s jutott Isztambulba, a török szultáni palotába. Itt talált rá Ipolyi Arnold, Kubinyi Ferenc és Henszlmann Imre, a Magyar Tudományos Akadémia hivatalos küldöttei 1862-ben, több mint 300 év után a nedvességtől átázva, penészesen. Ekkor indult meg a diplomáciai tárgyalás a kódexek megszerzésére. Végül II. Abdulhaamid szultán 1877-ben a Biblioteca Corviniana könyvtár 35 kódexével együtt, hálából, hogy Magyarország nem lépett be a krími háborúba, a magyar ifjúságnak ajándékozta a 15. századi Dante-kódexet is. Az ajándékot a szultán „rendbe hozatta”, vagyis új bőrkötéssel látta el, ily módon sajnos megsemmisítette az eredeti címoldalt a készítő tulajdonos címerével együtt. A jelenlegi első oldalon látható címer nem az oldal aljának a közepén jelenik meg, tehát nem a kötet megrendelőjének a címere.

Az Anjou-kori Dante-kódex jelenléte Mátyás király könyvtárában ékes bizonyítéka annak, mennyire megbecsülte Mátyás király és környezete, mindenekelőtt Vitéz

János Dante életművét. Ezt erősíti meg az 1934–38-ban feltárt magas színvonalú reneszánsz falképekkel ékes terem ikonográfiai programja is az esztergomi Várpalotában. A 340 éven át a föld alatt szunnyadt freskóképek hitelesen, bár a felületi, al secco festékrétegtől már megfosztva, pompás nyitott reneszánsz loggiában állva, illetve ülve ábrázolják az erényallegóriákat, melyeket egykor a háttér természeti tája, a kék ég napfénye emelt ki. A képeket felülről, a terem boltozatáról a hevederív zodiákus képei és bolygóistenségek világították meg (3. kép). Mindenek felett Isten fénye, a Szeretet ragyogott. Vitéz érsek, akit a kortárs európai humanisták nagy tisztelettel öveztek, azt kívánta, hogy a magyar egyetem erkölcsi pillérei is az *Erények* legyenek, s a Szeretet mozgasson hazánkban „napot és minden csillagot”.

3. kép Esztergom, Vitéz primás studiolója, Vukov Konstantin rekonstrukciója.

Fotó: Vukov Konstantin.

Vitéz János mint tudós teológus Dante nyomán követte Aquinói Szent Tamás tanítását, és az ő szellemében merte Esztergomban tovább is gondolni azt. A kiváló tudós, a párizsi, majd a nápolyi egyetem tanára, aki *Summa theologiae* című alapvető művében összefoglalta az ókortól a 13. századig az emberiség legfőbb tanítását az erkölcsi életre vonatkozóan, behatóan foglalkozott az erények fogalmával. A mértékletességhez szorosan hozzátartozónak tartotta a derű, a nagylelkűség és az alázat

erényeit. Az alázat a valóságnak megfelelően értékeli saját magát. A derű a szellem készenléte nagy dolgok létrehozására. Aki derűs, az megvet mindent, ami kicsinyes; nem panaszkodik, nem engedi, hogy a szívét külső baj legyőzze. A mértékletesség nagylelkű is, örömmel áll mások szolgálatára. Szent Tamás kiemeli, hogy a mértékletességet a többi erénynél is jobban jellemzi a szépség, mert a szép az igaznak és a jónak rendezettségéből fakadó tiszta ragyogás. Az ember belső rendje a szépségben láthatóvá válik. Az erény széppé teszi az embert. Ezt már a görögök is vallották, amikor az etikát összekapcsolták az esztétikával. Hangsúlyozták, hogy mindkettőnél alapvető szerepe van a mértéknek. Az ókori filozófia az erkölcsi életben a helyes mértéket az arany középútban, az *aurea mediocritas*ban látta.

A 15. századi reneszánsz művészet is örömmel fedezi fel a klasszikus arányokban rejlő szépséget. Erre épülnek az esztergomi erényallegóriák is. Szépségüket ezek a klasszikus arányok, a belső rendezettség, a helyes mérték, az erény adja. Ezt sugározza az esztergomi Mértékletesség is, mely szépségével szelíden, kedvesen, mélységes nyugalmat, boldogságot áraszt. Nem bántják az ösztönök, a szenvedélyek, mert helyes mértékkel, ésszerűen, tudatos önfegyelmel, szeretettel elrendezte azokat. Szent Ágoston írta az 5. század elején, hogy a mértékletesség erénye szilárd partot és medret készít Isten ajándékai számára, hogy azokat akadálytalanul fogadja az ember. Ezek a gondolatok jellemzik az esztergomi Mértékletesség-allegóriát (4. kép) is.

Az esztergomi ábrázolások az erények sorrendjétől eltekintve hűségesen követik Szent Tamás tanítását. Míg Szent Tamás hangsúlyozza, hogy az Okosság után az Igazságosságnak kell állnia, Esztergomban csak a negyedik helyre került. Itt az Okosságot a Mértékletesség követi, ami kétségtelenül a megrendelő kívánsága volt. Miért? Vitéz érsek fennmaradt 78 levelét és a német-római birodalmi gyűléseken mondott beszédeit mélyen áthatja a kortársainak erkölcstelensége felett érzett nagy fájdalom. Ennek legfőbb okát a mértéktelenségben, az emberek belső rendezetlenségében, fegyelmezetlenségében látta. Tapasztalta, hogy a mértékletesség hiánya megrontja az okosságot, mivel megakadályozza a valósághoz hű megismerést és az abból fakadó helyes döntést. Ezért tartotta fontosnak, hogy az Okosság és a Mértékletesség egymás felé fordulva, egymás mellett álljanak.

Esztergomban a harmadik erény a *Fortitudo*, a Bátorság (5. kép). Az előzőekhez hasonlóan ő is szép fiatal hölgy, aki a 15. század közepének évtizedeiben divatos öltözetben, íves kivágású, az öv alatt felkötött, bő redőzetű, hosszú fehér ruhában és lendületesen ívelő, gazdag redőzetű köpenyben áll a festett loggia íve alatt. A bal lábával kilép, és egy hatalmas, kidőlni készülő márványoszlopot tart fel a baljával. Jobbjával buzogányt markol, a 15. század nagyhatású kézi fegyverét, és vállának támasztja. Éles profilban ábrázolt szép arcával okosan irányítja a dőlő oszlopot feltartó mozdulatot. Az oszlop nagy értéket képvisel, erre utal az oszlop törzsén a márvány erezetének művészi megmintázása és az aranyozott pompás korinthusi oszlopfő és lábazat.

4. kép Mértékletesség allegóriája az esztergomi várban, freskó.
Fotó: Wierdl Zsuzsanna.

5. kép Erősség-allegória az esztergomi várban, freskó.
Fotó: Wierdl Zsuzsanna.

A bátor ember önfeledten adja át magát, az életét is feláldozza a felismert jóért, igazért. Szent Ambrus 4. századi egyházatyja meggyőzően mutat rá, hogy Isten nélkül a bátorság a gonosz eszköze. Tanítványa, Szent Ágoston így folytatja ezt a gondolatot: az értelmes ember nem teszi kockára az életét másért, csak Istenért. Szent Tamás a kitartást hangsúlyozza a bátorság erényénél. A kitartás nem passzivitás, nem is támadás, hanem a legerősebb lelki aktivitás a jóért. A bátorság fontos része a türelem. A türelem rendíthetetlen oszlop, – vallja Hildegard von Bingen a 12. században. A bátorság nem habozik a bajt elhárítani, ha erre értelmes lehetősége van, ugyanis csak az okos ember lehet bátor, az, aki az értelem szerint cselekszik. A bátorság fontos része a bizalom, tanítja Szent Tamás. Bizalom az Istenben, aki által a bátor biztosan remél a sikerben. Esztergomban a Bátorság allegóriájának felfelé tekintő, határozott, okos tekintete ezt a biztos reményt, az igazi bátorságot sugározza.

Az erények sorrendje, amely egyben a megrendelő által vallott rangsort is jelzi, itt is figyelmet érdemel. A Bátorságot a Mértékletesség és az Okosság előzi meg, amelyek biztosítják, hogy felismerje az ember a tettében, viselkedésében, gondolkodásában a helyes mértéket; hogy ne legyen vakmerő, de gyáva megalkuvó sem. A Bátorság Esztergomban az Igazság felé fordul, vagyis mindhárom erény segíti az embert a helyes cselekvésben. Ez volt Vitéz érsek legfőbb tanítása, programja

az általa alapított magyar egyetem és az egész ország számára, melyet palotája első emeleti pompás termében vizuálisan is megfogalmazott.

6. kép Erősség és Igazságosság allegóriája az esztergomi várban, freskó.
Fotó: Wierdl Zsuzsanna.

Esztergomban a negyedik helyet kapta *Justitia*, az Igazságosság allegóriája (6. kép), ami nagy merészség a falképet megrendelő Vitéz János prímás részéről. Első látásra érthetetlen szembefordulás Szent Tamás tanításával, aki elengedhetetlennek tartja, hogy az Okosság mint legfőbb erkölcsi erény után közvetlenül az Igazságosság álljon, mert az okosság megvalósítója az igazságosság. S valóban ezt a sorrendet követi a 14–15. század legtöbb képzőművészeti ábrázolása. Vajon Vitéz prímás miért nem követte ezt a sorrendet? *S miért került az Igazságosság a negyedik helyre?* Mert itt, a kép mellett nyílik az ajtó a várkapornába! Vitéz János mint a Zsigmond király uralmát követő viharos évtizedek vezető politikusa, aki az ország bel- és külpolitikai életében is igyekezett az igazságosságot érvényre juttatni, hangsúlyozni kívánta, hogy egyetlen igazság van, az Isten igazsága! Ennek megfelelően alakította ki az esztergomi Studiolo és tanácsterem korszerű, keresztény humanista ikonográfiai programját. Az Igazságosság itteni elhelyezése világosan utal az isteni törvény elsődleges szerepére az igazság helyes gyakorlásában. Azáltal, hogy az esztergomi elrendezésben az Okosság és az Igazság fogja közre a Mértékletességet és a Bátorságot, egyértelművé válik a tőlük való függés fontossága.

Esztergomban az Igazságosság alakját azzal is kiemeltette Vitéz prímás, hogy az előző három erény álló és dinamikus cselekvő ábrázolása után, ünnepélyesen

trónolva, szembefordulva, méltóságteljes mozdulatlanságban mutattatta be. Az Igazságosság ülő alakját éppen akkora méretben jeleníttette meg, mint az álló allegóriákat, vagyis az Igazságosság lényegesen magasabb, nagyobb, fontosabb, mint a többi erény! Ez a freskókép van a legrongáltabb állapotban a négy erény közül, de így is felismerhető, hogy divatos ruhája a másik három erényhez hasonló. Az erre boruló bő piros palást itt is a bal vállról hull alá, és átvetődik az ölén, takarva a lábat. Jobbjában a büntető pалlost tartja, míg baljában a mérleget, az igazságszolgáltatás ősi jelvényét. A lába alatt idős férfi fekszik, arcával és feltartott karjával a néző felé fordul, miközben az Igazságosság lábával a vállát tapossa. Minden valószínűség szerint ez az alak nemcsak az eretnkség, a pogányság megtestesítője, hanem minden bűn jelképe, amely felett az Igazságosság győzelmet arat.

Már az ókori filozófusok, főképpen Platón, Arisztotelész, majd Cicero és az egyházatyák, Ambrus és Ágoston is hangsúlyozták, hogy az igazságosság a jó tényleges megvalósítója. Meghatározza az egyes ember viszonyát a másikhoz, a társadalom viszonyát az egyénhez és az egyén viszonyát a társadalomhoz. A mérleg is erre a kölcsönös viszonyra, ennek helyességére utal. A másik jelkép, a pallos az igazságosság helyreállításának eszköze: az igazságosság rendet teremt a dolgok között. Szent Tamás ezért nevezi az igazságosságot magasrendűnek, hiszen nemcsak magában az emberben teremt rendet, mint a mértékletesség, hanem az emberek közti viszonyban is. Cicero szerint a férfiakat az igazság alapján nevezik jónak. A Biblia nyolcszázánál is többször említi az igazságot, és ez mindig a jót, a szentet jelenti. Szent Tamás szerint az emberi jóság az értelem jóságában rejlik. Lényegénél fogva tartalmazza az okosságot, mert az okosság az értelem teljessége. Az okosság megvalósítója az igazságosság, amelynek feladata, hogy minden emberi dologban létrehozza az értelem rendjét. A többi erény fenntartja és óvja ezt a jót, amennyiben kordában tartja a szenvedélyeket, hogy az ember ne forduljon el az értelem jóságától. Ez a gondolat sor egyúttal az erkölcsi erények szoros összetartozására is rámutat, melyet az esztergomi freskón az egységes építészeti keret, a *loggia* jelez.

Az erényallegóriák minden valószínűség szerint 1467. június 20-ra, a nagy hírű magyar Mátyás-kori egyetem, az Academia Istropolitana esztergomi megnyitásának ünnepére készültek el. Az oldalfal magasságát a boltozat indításáig betöltötték, ami arra utal, hogy a megrendelő számára kiemelt fontosságúak voltak. A terem még álló, további oldalfalain lévő freskótöredékekből arra következtethetünk, hogy a sarkalatos erényeket övező festett *loggia* körbefutott a terem falain, ahol további erények és, esetleg, az azokat hősi fokban gyakorló személyiségek kaphattak helyet. Ez még inkább hangsúlyozta az erények jelentőségét a terem díszítésének ikonográfiai programjában.

A Studiolo freskódíszének ikonográfiai programját kétségtelenül Dante Paradicsoma ihlette. Ahogy a Paradicsom első hét forgó egét a *Summa Theologiae* által meghatározott hét erény uralja, úgy a Studiolo oldalfalait is az erények allegorikus nőalakjainak freskóképei övezték, amelyeket a terem boltozatáról bolygóistenségek

diadalmenetei és Zodiákus-csillagképek ábrázolása uralt, amint erre már fent utaltunk. Ez az ábrázolási program egyúttal Vitéz asztrológiai érdeklődését is tükrözte a 15. századi csillagászati kutatásoknak megfelelően, melynek kiemelt európai központja volt a megrendelő váradi, majd esztergomi főpapi székhelye. Az Academia Istropolitana oktatásában kiemelt szerepe volt a természettudományoknak, főképpen a fizika- és matematikaalapú csillagászatnak, melyet Regiomontanus és a krakkói Ilkus Márton oktatott. Az ő kutatásainak segítségével létesítette Vitéz érsek a Csillagvizsgálót az esztergomi Várhegyen.

Vitéz érsek, az Anjou-kori magyar egyetem megújítója az alapítás centenáriumán az erényekről szóló dantei üzenetet korszerűen megfogalmazva mutatta be az esztergomi ősi királyi várban kialakított reneszánsz Studiólójában.